

DREVENÉ VIDIECKE STAVBY – VÝZVA, ALEBO NERIEŠITELNÝ PROBLÉM?

Abstract

Article deals with the nowadays very hot issue of overwhelming of the problem of actually given capacity of traditional wooden houses of Slovakia (rooms, constructions, materials) with nowadays requirements on modern housing.

Úvod

V horách Západných Karpát sa nám asi až do polovice (miestami dokonca až do poslednej tretiny) 20. storočia, zachovala unikátna zostava pôvodných vidieckych sídiel ktoré boli vo viacerých regiónoch Slovenska zásadnými prestavbami postihnuté len málo. Ak k takým prišlo, nové domy väčšinou zreteľne nadväzovali na pôvodnú vývojovú tradíciu architektúry, pričom hlavným rozdielom bol použitý stavebný materiál – pôvodné drevo nahradili tehly (nepálené, ale aj pálené). Pôvodný charakter obcí bol väčšinou typický rytmickou zástavbou domov, rozmiestnených pozdĺž určitých vývojových smerov osídlenia. Takéto obce boli vo svojej podstate vlastne nudné, pretože jednak parcely, na ktorých stáli, boli približne rovnako veľké a jednak domy si boli veľmi podobné – mierkou, materiálom, konštrukčnými detailmi. Líšili sa zväčša len ozdobami, pričom väčšie rozdiely bolo možné zvyčajne vidieť len v porovnaní s inými regiónnymi krajiny. Ak vôbec. Výnimky z rytmu obce predstavoval zvyčajne len kostol, prípadne úrad, škola, obchod. Napriek tomu takúto zástavbu už dlhšiu dobu považujeme za veľmi vzhľadnú a romantickú.

Dnes sa nám z popisovaného obrazu slovenského vidieka zachovalo len žalostné torzo. Zvykli sme si (asi väčšina z nás) na výzorovo rozhárané dediny so susediacimi domami rôznych mierok, často nerešpektujúce žiadne vývojové usmernenia, línie, výtvarné zámery a podobne. Máme tak vlastne dediny zaujímavé atypickou rôznorodosťou zástavby, ktoré sú ale zároveň nezriedka aj výzorovo odpudzujúce.

Vývoj dreveného vidieka na Slovensku

Zásadný trend premeny našich dedín na spomínaný obraz je možné časovo situovať do prelomu 60-70 rokov. Nie, že by aj predtým nedochádzalo k závažným zmenám. Tie boli dokonca prirodzenou súčasťou vývoja vidieckych sídiel vždy. Naše stredoveké dediny boli typické skôr malými jednopriestorovými drevenicami aké sa nám zachovali len výnimočne, pretože v priebehu 18.-19. storočia boli nahradené väčšími – dvoj až trojpriestorovými drevenými domami. Tie zasa boli v priebehu 19. a prvej polovice 20. storočia nahradzované murovanými domami podobného konceptu - v rozsahu podmienenom solventnosťou obyvateľov toho, ktorého regiónu. V 50.-60. rokoch začali na okrajoch, ale aj vo vnútri vidieckych sídiel vyrastať nové, podstatne rozľahlejšie „kockovité“ domy so stanovými strechami, ktoré – hoci výtvarne iste stereotypné – ponechali nášmu vidieku predsa len ucelený a aj celkom príjemný výraz. Zásadná a rozsiahla zmena prišla v 70-80 rokoch, kedy z nášho vidieka zmizlo obrovské množstvo starších (pôvodných) stavieb, ktoré boli nahradené

buď architektonicky aj technicky málo hodnotným stavbami socialistickej spoločenskej vybavenosti (obchody, kiná, krčmy, národné výbory), alebo svojpomocne postavenými budovami rešpektujúcimi len málo historických vývojových línií architektúry obcí. A to aj napriek tomu (alebo možno práve preto), že ich projekty často pochádzali z architektmi vypracovaných katalógov rodinných domov – z pôvodne asi dobre myslenej akcie, ktorá ale napokon vyústila v rozsiahle rozbitie pôvodného vzhľadného výrazu našich dedín. Vzniknutú „spúšť“ dnes už ale často zakryla pestovaná zeleň – stromy v záhradkách pred, medzi, aj za domami, čo napokon mnohým dedinám predsa len zabezpečilo síce iný, ale predsa len ako tak príjemný vzhľad (najmä severovýchodné Slovensko).

Za takéto výsledky vývoja ale nenesú zodpovednosť len projektanti, ale asi oveľa viac bývalé národné výbory, či dnešné samosprávy a ich stavebné úrady, ktoré ho napokon nielen že tolerujú, ale bežne ho aj povoľujú - väčšinou asi nekonceptne, bez kvalitne vypracovaných územných plánov, regulatív výstavby a podobne. Hoci - na ich obranu je tiež potrebné dodať, že veľa vlastníkov si so svojimi domami robí viac-menej čo chce a skutočná vymožitelnosť stavebného práva, dokonca aj úradmi, býva malá. V našej novodobej, premenenej krajine sa potom ako ostrovy poetiky javia viac, či menej zachované pamiatkové rezervácie, alebo zóny. Zakazovací prístup určitej skupiny štátnych úradníkov – hoci bol vždy prijímaný skôr s odporom - sa napokon ukázal ako veľmi zásluhový, pretože nebyť neho, dnes by sme už pôvodnú slovenskú dedinu poznali len z obrázkov. Slovensko – či Horné Uhorsko, ktoré bolo v stredoeurópskych pomeroch dlhodobo zaostalou – vidieckou krajinou má dnes zachovaných len 10 (!) vidieckych pamiatkových rezervácií, kým napríklad tradične priemyselné Česko ich má zachovaných 61! A to preto, že v dobe, keď pamiatkari pracovali na vyhlasovaní rezervácií, úradníci s inými „názormi“ ich snahy natoľko zdržovali (najmä 60-70 roky), že po niekoľkých rokoch ťahaníc – a súčasne prebiehajúcej radikálnej prestavby sídiel – už často nebolo čo chrániť. Ku škode všetkým, a najmä dnešným obyvateľom postihnutých obcí.

Budúcnosť?

Popri možnom poučení sa z minulosti však zásadná otázka – ako ďalej s drevenicami - zostáva stále otvorená (môžeme byť radi, že predsa len ešte). Problém záchrany, či obnovy dreveničného kultúrneho dedičstva je na prvý pohľad celkom jednoducho riešiteľný – drevenice treba opraviť a primerane užívať. Z pohľadu nepriameho účastníka procesu – mestského romantika, alebo kancelárskeho úradníka bez drevenice na krku – to tak aj vyzerá. Lenže riešenie je z pohľadu vlastníka, či terénneho pamiatkara už podstatne komplikovanejšie. V čom?

Dispozícia stavieb

Vidiecke stavby sa v každej krajine priebežne vyvíjali aj v závislosti na finančných možnostiach vlastníkov. Uhorsko patrilo medzi zaostalejšie európske krajiny a tak sa dispozícia našich dreveníc vo väčšine regiónov zastavila na trojpriestorovom dome – s prednou svetlicou (obytnou, či skôr reprezentačnou izbou), strednou kuchyňou s chodbou a neskôr zadnou izbou (aj komorou). Za obytnou časťou domu nasledovali často v rade hospodárske stavby a komíny mali domy skôr výnimočne – dym bol odvádzaný do podkrovia, ktoré bolo využívané ako sklad komodít, ktorým dym nevadil. V takejto podobe (opísanej samozrejme zjednodušujúco, pretože lokálne aj regionálne odlišnosti sú zdokumentované) sa domy dožili obdobia, keď sa práve pre ňu stali predmetom záujmu pamiatkárov, ale zároveň sa práve pre ňu stali funkčne nevyhovujúce vlastníkom. Mladá povojnová generácia začali domy väčšinou buď búrať, alebo opúšťať a tak po dožití poslednej generácie pôvodných vlastníkov (60.-80. roky) drevenice rýchlo schádzali.

Vybavenosť stavieb

Najvyvinutejším vykurovacím a kuchynským telesom bola zvyčajne vstavaná pec, ktorá bola umiestnená v prednej izbe/kuchyni, neskôr murovaný, či ešte neskôr kovový sporák a najväčším pokrokom v inštaláciách bolo zavedenie elektrického rozvodu na svietenie. Voda sa čerpala zo studne a ako toalety slúžili často latríny na hnojisku.

Stavebný materiál

Hlavným stavebným materiálom bolo samozrejme drevo. Úroveň riešenia konštrukčných detailov bola vysoká, rovnako ako remeselná kvalita tesárskej a stolárskej práce. Tá dosiahla jeden z vrcholov svojho odboru a dnes býva skôr problém sa tomuto vrcholu priblížiť. Trvanlivosť dreveného materiálu (technický život) je podmienená predovšetkým kvalifikovanou a pravidelnou údržbou a – intenzitou obývania domu (teda vetrania a kúrenia). V našom klimatickom pásme dosahuje optimálne asi dve-tri storočia (niektoré časti, napr. šindľová krytina samozrejme menej – asi tretinu storočia). Drevená hmota je zo stavebného hľadiska aj nevýhodná (napr. pre objemové zmeny spôsobené predovšetkým zosychaním - to je ale najakútnejšie v prvých mesiacoch po výstavbe, ale aj vlhkosťou, rýchle vychladnutie interiéru, deformácie tvaru, nerovné línie stavby), aj výhodná (napr. pre zdravotnú nezávadnosť, príjemnú úroveň vlhkosti v interiéroch – ak neprimerane nezavlhajú, rýchle vykúrenie interiéru, ale aj želané deformácie tvaru a nerovné línie stavby).

Adaptácia

Treba otvorene priznať, že úroveň dispozičného riešenia a pôvodnej vybavenosti našich dreveníc, na ktorej sa ich vývoj zastavil, žiaľ, nedosiahla kvalitu, ktorá by zodpovedala dnešným požiadavkám na bývanie. Pri pamiatkových budovách je to ale obvyklé a rieši sa to kontrolovanou adaptáciou stavby na nové funkcie. Drevenice však neposkytujú veľa možností adekvátnej adaptácie a tak sa rozpor medzi požiadavkami a možnosťami často rieši likvidáciou pôvodnej stavby a nahradením modernou, pričom je jedno, či bola odstránená celá pôvodná stavba, alebo len jej časť, alebo bola pôvodná stavba použitá ako obklad. Originál je definitívne preč. Ak sa tak deje na pamiatkovom zákonom nechránenej stavbe je to asi škoda, ale v podstate je to vec vlastníka, prípadne obce, ktorá mu to povolí. Ak sa tak deje s pamiatkovo chránenými stavbami je to porušenie zmyslu pamiatkovej starostlivosti a – nezriedka aj zákona. V oboch prípadoch je to však ochudobnenie krajiny o ďalší zlomok pekného staršieho výzoru. Je takáto situácia vôbec riešiteľná? Nespôsobuje zápas o autentickú podstatu nášho kultúrneho dedičstva vlastne jeho zánik?

Riešenia

Opísaný, zdanlivo neriešiteľný rozpor pochádza z dvoch, na prvý pohľad stále viac sa od seba vzdalujúcich kritérií - požiadaviek na súčasné využívanie a možností adekvátnej technickej / architektonickej adaptácie dreveníc. Neriešiteľnosť je na jednej strane daná predstavou, že požiadavky na súčasné využívanie sa nutne musia stále viac vzdalovať od dispozičných a technických možností stavby (ako v súčasnom stave, tak aj po jej prípadnej adekvátnej adaptácii). Na druhej strane ju však limitujú nielen skutočné dispozičné a technické možnosti, ale aj predstava, že drevenicu je možné zachrániť a užívať len v rozsahu autenticky vyvinutých pôvodných možností stavby. Prvá predstava sa väčšinou vyskytuje u niektorých vlastníkov stavieb a projektantov obnovy, druhá sa vyskytuje u niektorých pamiatkarov. Možnosti riešenia takto existujú len v dvoch krajných polohách:

- premena vybraných dreveníc na múzeá pôvodného bývania a ich odsťahovanie do skanzenov (prakticky použité v 60-80 rokoch a dnes zmysluplné už len pri malom počte stavieb), prípadne ich ponechanie v obciach s osvietenou samosprávou (aj tak ale len vo veľmi malom počte),

- odstránenie zvyšných stavieb a ich nahradenie modernými.

Pri podrobnejšom pohľade sa ale ukáže, že možností je oveľa viac a dokonca, že aj v našej praxi sa už asi tretie desaťročie dosahujú pozoruhodné úspechy. Ešte zaujímavejšie je, že sa tak často deje na dreveniciach a v lokalitách, ktoré nie sú pamiatkovo chránené. Ako? Prekročením obmedzení daných zažitým pohľadom na obe opísané protichodné kritéria.

Požiadavky na využívanie

Prvá vlna záchrany našich dreveníc prebehla už v 70-rokoch. Nebola organizovaná, ani podporovaná štátom (jeho viacerí stranícky funkcionári drevenice dokonca ešte v 80 rokoch videli ako symbol zaostávania Slovenska, ktorého sa treba zbaviť – vid' sypárne v Hubovej), ale rozšírená občanmi a občianskymi iniciatívami. Jej podstatou bola zmena pôvodnej obytnej funkcie dreveníc na rekreačnú (víkendové a prázdninové bývanie). Adaptácia sa síce diala rôznym spôsobom od adekvátnej až po neadekvátnu, ale rástol počet užívateľov, pre ktorých predstavoval zážitok mierne modernizovanej drevenice (v intenciách jej možností) tú správnu rekreáciu. V 80-rokoch sa to skoro stalo trendom. 90-roky priniesli slobodu v podnikaní a rozsiahle ponúkajú dreveníc v turistickom ruchu. Prvotné zistenia, že z tradičných dreveníc sa milióny zarobiť nedajú, sa pre mnohých stali impulzom na ich likvidáciu, alebo radikálnu prestavbu. Nebyť pamiatkovo chránených lokalít, ktoré viac, či menej bránili niektorí „neprijemní“, ale osvietení úradníci mali by sme dnes z nášho dreveničného torza ešte menšie zlomky (v podstate nebola ubránená najmä pamiatkovú rezerváciu Ždiar, kde je otáznosť, v akom rozsahu má územná zákonná ochrana ešte zmysel).

Ukľudňovaním spoločenskej situácie a návratom k prirodzeným vzťahom sa postupne začína rozjasňovať aj v predstavách o užívaní dreveníc. Dá sa v nich samozrejme aj stabilne bývať, čo je ale skôr okrajová možnosť, využívaná skôr niektorými mladými rodinami (niekedy skoro až extrémistického zamerania). Dá sa v nich ale dobre rekreovať, čo už je ponuka pre podstatne širší počet ľudí. Majitelia dreveníc, ktorí si ich doteraz nezničili odstránením, či neadekvátnymi prestavbami, dnes vo viacerých lokalitách Slovenska zisťujú (isteže zatiaľ sa to týka skôr doteraz turisticky objavených oblastí), že ich pôvodná drevenica má vyššiu predajnú cenu ako niektoré moderné stavby okolo, alebo že adekvátnym a ani nie veľmi drahým adaptovaním je možné ponúkať ju rekreantom, z čoho sa síce nedá zbohatnúť, ale dá sa z toho celkom slušne priliepať, pretože počet záujemcov o takéto rekreovanie rastie (napr. Podbiel).

Technické a vzhľadové možnosti adaptácie

Pre záchrany väčšiny dreveníc je skutočne nutné pristúpiť ku kompromisom, ktoré si vyžaduje napríklad turistická prevádzka. Problém je dnes, okrem okruhu všeobecnej údržby drevených domov [podrobnejšie pozri MAKÝŠ, O., 2004], najmä v inštaláciách a sanite, v podkroví a vo využívaní hospodárskych prístavieb domov.

Inštalácie a sanita

Využívať drevenice bez napojenia na zdroje pitnej vody nie je možné. Studne, či prírodné pramene nie sú často schopné poskytnúť zdravotne nezávadnú vodu a latríny majú tiež svoje hygienické obmedzenia. Inštalovať do drevenice vodovodný rozvod a kanalizáciu (hoci aj so žumpou) nie je z technického hľadiska žiadny veľký problém. Ten skôr spočíva v otázke kam ich inštalovať. Ponúka sa možnosť využiť hospodárske prístavby, prípadne obetovať niektorú zadnú miestnosť, alebo jej časť, v ktorej sa môže zriadiť WC a kúpeľňa. Na vonkajšom vzhľade budovy sa tento zásah neprejaví, citlivým technickým detailom však zostáva izolovanie a odvetranie drevenej stavby. Podlahu aj steny je možné obložiť

keramickým obkladom (ktorý je na stenách potrebné dôsledne izolovať proti prenikajúcej vode z priestoru kúpeľne do drevených stien), je však pri tom potrebné myslieť aj na znížené možnosti prestupu zemnej vlhkosti cez keramikou obloženú podlahu, zrážanie vodnej pary na chladných stenách a oknách v zime, účinné a rýchle odvetranie vodných pár po použití sprchy a pod.

Ďalším problémom je vykurovanie. Z moderných spôsobov sú asi najvhodnejšie elektrické ohrievače, ktorých inštalácia je jednoduchá, ale prevádzka je (zatiaľ?) pomerne nákladná a ktoré menia výzor interiérov. Inou možnosťou je využívanie pôvodných vstavaných pecí (ktoré ale zvyčajne vykurujú len prednú izbu a kuchyňu), prípadne vstavenie nových kachlíc, či novostavby pecí aj v iných častiach budov. Dnes obľúbené krby sa v dreveniciach pôvodne nevyskytovali, ale ich inštalácia zasa nie je vážnym priestupkom. Zaujímavé je, že niektorí vlastníci (napr. v Podbieli) dnes spätne inštalujú „pôvodné“ vstavané pece, prípadne pece vychádzajúce z pôvodných vzorov. Ich prevádzka je jednak turisticky atraktívna a pomerne ekonomická. Nebezpečenstvom všetkým zdrojov tepla, odkázaných na priame kúrenie drevom však zostáva riziko požiaru, ktoré je pri ich obsluhu turistami pomerne značné.

Nepříjemným technickým detailom zostáva odvod spalín. Pôvodné bezkomínové riešenie je dnes síce použiteľné aj z bezpečnostného hľadiska [podrobnejšie pozri MAKÝŠ, O., 2004], ale vzhľadom na využívanie podkrovia nie je prakticky použiteľné. Prestupy komínových telies šindľovými strechami neboli tradičným spôsobom riešené a tak je dnes možné buď obetovať integritu strešnej krajiny a komín vyviesť cez strechu aj s príslušným oplechovaním prestupu (čo žiaľ nebýva často estetické), alebo napríklad komín ku stavbe pristavať z boku.

Podkrovia

Pôvodným účelom podkrovia boli skladové a hospodárske priestory (napr. na údenie). Tlak na efektívne využitie všetkých priestorov stavieb dnes vedie k zobytnovaniu podkrovia, čo si ale vyžaduje značný zásah do pôvodnej stavby. Pri dreveniciach však najväčším problémom nie je ani tak tepelné izolovanie podkrovia (pozor na zabezpečenie vnútorného prevetrávania nosnej strešnej konštrukcie a šindľovej krytiny – hoci, z prvých skúseností sa ukazuje, že životnosť „uzavretej“ drevenej strechy, najmä šindľovej krytiny, je aj tak asi nižšia), alebo riešenie vývodu spalín z kúrenia, ale presvetlenie priestorov prirodzeným svetlom. Pôvodné drevenice mali osvetlenie podkrovia väčšinou riešené len malými otvormi v čelnej stene, čo dnes už nestačí. Cesta vedie prierezmi strešnej krytiny – buď plochými strešnými oknami (ktoré ale na dreveniciach vyzerajú veľmi cudzo), priesvitnými dielcami krytiny, alebo vikierovými oknami. Ich rozmery však už zo zásady nemôžu byť veľké a ich tvar, ktorý sa u nás nikdy nevyvinul v potrebnej forme je otvoreným problémom pre architektov.

Hospodárske prístavby

Hospodárske prístavby zvyčajne tvorili najväčšiu časť usadlostí. Ich pôvodné využitie na stajne, chlievy, senníky a pod. je dnes mimo záujmov prevažnej väčšiny vlastníkov. Tieto stavby ale môžu poskytovať značný priestorový komfort, nezriedka ešte väčší ako samotná obytná časť dreveníc. Ich využitie na obytné (hoci aj turistické) účely sa priam núka. Problém ale je, že tieto objekty zvyčajne nemali okná, mali veľké vstupné brány, neboli izolované v stykových škárach, s obytným domom neboli priamo prepojené a niektoré sú dodnes značne nehygienické. Ich dnešné využitie si tak asi skutočne žiadna väčšiu mieru kompromisu, teda:

- vytvorenie nových okien (najlepšie tvarovo podobných tým, ktoré sa v regióne používali, hoci aj proporčne prispôbených veľkosti stavby), čo z technologického hľadiska nie je veľký problém realizovať,

- vytvorenie nových vstupov, prípadne prepojení s obytnou stavbou (platí to isté ako v predchádzajúcom),
- izolovanie stavby spôsobom, ktorý je rovnaký, alebo aspoň vzhľadovo príbuzný s izoláciou obytnej časti, prípadne so spôsobom používaným v regióne,
- tam, kde vyčistenie priestorov nie je z hygienického hľadiska úplne možné, zasiahnuté drevené prvky stavby nahradiť kópiami, prípadne celú stavbu nahradiť jej kópiou (firmy schopné realizácie aj tradičnými spôsobmi už u nás opäť existujú).

Budúcnosť

Z načrtnutého azda jasne vyplýva, že pôvodné drevené kultúrne dedičstvo nášho vidieka, bez ohľadu na to, či momentálne je, alebo nie je pamiatkovo chránené (autor sa v poslednej dobe stretol s viacerými vlastníkmi dreveníc, ktorí sa zaujímali o možnosť zapísať ich stavby do pamiatkového zoznamu) je možné nielen zachrániť, ale aj vhodne využívať. Načrtnuté riešenia je samozrejme potrebné dotiahnuť až do realizácie, pričom v detailoch budú iste rôzne obmeny (a to aj s ohľadom na tradície regiónov). Najväčším nedostatkom, ktorý dnes opísanému zhodnoteniu bráni je dlhoročne zanedbaná práca architektov, riešiacich načrtnuté problémy systematicky - s ohľadom na ochranu a citlivý rozvoj kultúrneho odkazu dreveníc (isteže rôznymi spôsobmi), výsledkom čoho je mýtus potreby drevenice zásadne - neadekvátne prestavať, alebo zbúrať (výnimky predstavuje napr. KRPELÁN, I., 1996). Podrobný rozbor situácie a možností jej riešenia by určite nezaškodil aj pamiatkarom, ktorí dnes majú (okrem vlastného zdravého rozumu a odbornej literatúry) k dispozícii metodiky ešte z 80. rokov.

Azda najlepším argumentom dokazujúcim, že riešenia adekvátnej záchrany a moderného užívania kultúrneho dedičstva vidieckych sídiel je možné uskutočniť (hoci nie dreveníc, ale vidieckych domov „dreveničnej“ dispozície), sú malebné dediny východného Rakúska – severného Burgenlandu, ktorého časť bola ešte pred vyše 85-rokmi integrálnou, historickou súčasťou Uhorska. Vývoj ľudového staviteľstva tu dosiahol úrovne príbuznej úrovni nášho vidieka (JV Slovenska) a jeho dnešné zhodnotenie v malebných formách už na prvý pohľad prezrádza, že pekné sídelné prostredie nie je prioritne otázkou financií, ale predovšetkým vôle a umu.

Literatúra

- [1] Kolektív: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*, MK SR - NPKC, Bratislava 1998
- [2] Krpelán, I.: *Pokračovanie rodu*, SAS, Banská Bystrica, 1996
- [3] Makýš, O.: *Technologie renovace budov*, Jaga Group, Bratislava, 2004.
- [4] Makýš, O.: *Drevenice – kultúrne dedičstvo alebo obťaž?*, In: čas. ASB, Vol. XIII, No.11, p. 68-70, Bratislava: Jaga Group s.r.o., ISSN 1335-1230